

Šempetrani in Srejani v boju za trške pravice

Lojze Zorenč

Pod naslovom »Slovenske pravne starine« je dr. Josip Žontar v aprilski številki Mladike letnika 1940 priobčil razpravo o naših pravnih starinah z vidika pravne arheologije in se pri tem dotaknil vprašanja simbolov nekdanjih trških, cehovskih in raznih drugih pravic: sodnih lip, sramotilnih stebrov, tržnih rok z meči, sodniških palic, cehovskih pravnih starin (skrinjic, zastav, vrčev itd.) in pojasnil, da je bil naš narod prepričan, da so določene pravice zvezane s pravnim spomenikom in da svoboščine prenehajo, ako propade spomenik, ki predstavlja to svoboščino. V zvezi s tem, trdi dr. Žontar, so n. pr. prebivalci Sv. Petra pod Sv. gorami l. 1882. odnesli sramotilni steber iz bližnje Podsrede, ker so menili, da se morejo s tem polastiti pravice sodstva. Dalje navaja dr. Žontar, kako je neki Dobrila (pravilno: Dobrina) organiziral šempeterske fante, da so neko noč odšli z vozom in konji v Podsredo, dvignili sramotilni steber s podstavka, ga naložili na voz in ga pripeljali v domači kraj ter ga postavili na trgu. Konec tej epizodi so napravili orožniki, ki so zaplenili to pravno starino. V žalostnem sprevedu so peljali »pranger« nazaj v Podsredo, kjer so ga baje od samega veselja objemali. Še dvakrat so Šempetrani poskusili svojo srečo, pravi dr. Žontar, toda odnesti ga niso mogli več, le poškodovali so ga nekoliko. Srejani so si pomagali zdaj drugače: vzdali so sramotilni steber v beton, da onemogočijo odslej vsako tatvino znamenite pravne starine. Končno priobčuje dr. Žontar »prangersko pesem« s pripombo, da jo je zložil baje organist Jože Novak v Šempetru.

Ker je zgodovinar Ignac Orožen v knjigi »Dekanat Drachenburg« kot kronist dogodek s prangerjem samo zabeležil, ni ga pa podrobneje obrazložil in ker so se v Šempetru samem širili glasovi (najbrž po čitanju povesti: Januš Golec: »Pranger«, »Slovenski gospodar« 1918), da so Šempetrani odpeljali sramotilni kamen Srejanom iz želje po trških pravicah in ker je iz Podsrede prihajal vedno pogostejše glas, kako so se Šempetrani hoteli polastiti »purgarskih pravic«, sem že davno prej, preden je dr. Žontar prej navedeno trdil v Mladiki (1940), vprašal 80 letnega Jožeta Novaka, koliko je resnice na tej stvari. Jože Novak, bivši občinski tajnik in organist, mi je zadevo natančno pojasnil. Ne samo to, Novak mi je za mojo zbirko izročil tudi besedilo »prangerske pesmi«, ki mu je pridal še melodijo na notah in pod svojim podpisom pristavil pripombo, da je pesem zložil l. 1882. Podatke, ki mi jih je dal, sem kontroliral pri še živečih udeležencih »pohoda« na Podsredo in ugotovil, da odgovarjajo resnici. Tudi sedaj že rajnki Dobrina, vodja šempeterske »osvajalne ekspedicije« in še mnogi drugi Šempetrani, ki so bili priče tega šempeterskega »junaštva«, so mi marsikaj raztolmačili, česar prej nisem vedel.

Kako je bilo v resnici? Srejani so bili silno ponosni na svoje trške pravice, dasiravno v Podsredi že davno ni bilo niti sledu več o pravici sodstva in podobno. Le sramotilni steber, »pranger«, simbol njihovih pravic, je še stal ponosno pri hiši z imenom »Pri Križajnkinih« in pričal o nekdanji »slavi«, od katere pa je ostal le še naziv: trg. To, da so tržani, so Srejani radi dali vedeti ob vsaki priliki šempetranom, ki so bili le vaščani. Šempetrane so v šali zbadali, da nimajo prangerja in podobno. Sovraštva pri tem ni bilo, bile so le šale.

Sala in ničesar drugega je bila tudi »ugrabitev« prangerja šempeterskih fantov. Bilo je na velikonočni ponedeljek, dne 10. aprila 1882. Nekateri hudomušni Šempetrani, zlasti zdravnik Lukežič, zbrani v veseli gostilniški družbi pri Mesarjevem Korlnu (Gabron Karel), ali kakor so še tedaj imenovali hišo »Na Mlinarčevem«, Sv. Peter, hiš. št. 8, so hoteli ponagajati Srejanom in so napojili šempeterske fante, ter jih navdušili za pohod na Podsredo. Kmečki fant Janez Dobrina, po domače Sultan, orjak po postavi, poznejši posestnik in mlinar iz vasi Polje, hiš. št. 8, je prevzel organizacijo tega »bojnega« pohoda. Zbral je krdelce fantov, ki so se v pozni večerni uri istega dne s konji odpeljali v Podsredo, tam dvignili sramotilni kamen s podstavka, ga naložili na voz ter se odpeljali proti Sv. Petru. Trški nočni čuvaj, Gerzinatov Juzl, ki je opazil početje Šempetranov, je v naglici sklical na pomoč par podsredčkih fantov, ki so tekli za Šempetrani, se spoprijeli z njimi v majhni praski, v kateri so se obmetavali s kamenjem in pri tem pošteno izkupili oboji: Šempetrani in Srejani. Šempetrani so kljub temu sramotilni kamen srečno pripeljali v Sv. Peter in ga skrili v kleti slikarja Dekortija ter ga pokrili z deteljo. Veselje hudomušnih Šempetranov ni dolgo trajalo. Srejani, ki so bili nad početjem sosedov seveda vsi iz sebe, so zadevo naznanili orožnikom v Kozjem, ker takrat v Šempetru še ni bilo orožniške postaje. Takoj drugi dan sta prišla dva kozjanska orožnika in dva podsredčka tržana v Sv. Peter, kjer so poizvedovali po prangerju od hiše do hiše, vendar od onih, ki so vedeli za kraj, kjer je bil kamen skrit, ni hotel tega nihče izdati.

Stari Čizmek, posestnik in kolar v Sv. Petru, hiš. št. 11, ki je bil s slikarjem Dekortijem zaradi neke izgubljene pravde sprt, je orožnikom izdal, da so Šempetrani pranger skrili v kleti slikarja Dekortija. Orožniki so Čizmeka pregovorili, da je pustil delo, takoj zapregel dvojce voličkov in zapeljal sramotilni kamen nazaj v Podsredo.

Zadeva s prangerjem pa ni ostala brez posledic. Obravnavalo jo je okrajno sodišče v Kozjem in jo zaradi težkih telesnih poškodb posameznih »bojnikov« odstopilo okrožnemu sodišču v Celju. Tam so bili zaradi tega kaznovani več ali manj vsi udeleženci, »vojskovodji« Janezu Dobrini pa je sodišče prisodilo največjo kazen med vsemi — mesec dni zopora.

Tako so prišli vsi na svoj račun: Srejani so dobili svojo »čast« nazaj, šempeterski rogovileži so hladili svojo vročo naravo v zaporu, idejni povzročitelji dogodka s prangerjem (zdravnik Lukežič in njegovi tovariši) pa so se zadovoljno muzali, ker so izšli iz zadeve neopaženi od oblasti. Srejani in Šempetrani so se poslej zabavali s petjem »prangerske pesmi«, ki jo je zložil in ji vdihnil ljudski napev Jože Novak, Čizmeka pa je oveko večil slikar Dekorti. Ko mu je bilo poverjeno slikanje štirinajstih kapelic križevega pota na Trškem vrhu pri Krapini, je upodobil na več križepotnih postajah Čizmeka, ki za Kristusom v košarici žeblje nosi. Pa tudi ljudski pesnik Jože Novak si ga je v svoji pesmici o prangerju privoščil, kjer ga zbada, češ, da je z veseljem prevzel prevoz prangerja v Podsredo, misleč, da bo zaslužil mastno plačilo, ki ga pa baje ni nikoli prejel. Novak si je tudi Srejane privoščil v svoji pesmici. Zbada jih, kako so smatrali sramotilni kamen za č a s t tržanov. Šempetrani pa so one vrstice kitic, ki zadevajo Srejane, peli v podsredčkem narečju, da bi jih tako dražili.

Priložnostno pesmico, ki jo je l. 1882. zložil šempeterski ljudski pesnik Jože Novak, so peli pri delu v vinogradih, pri kožuhanju koruze, pri obrgavanju korenja in pese, predvsem pa na furežovanjih in na gostijah, kar nam nazorno prikazuje zadnja kitica (gl. Mladiko). Peli so jo z veseljem

Šempetrani in Srejan. Menda ni bilo pred leti v teh dveh občinah človeka, ki bi je ne znal. Novi rod še sicer ve o njej, vendar so redki, ki bi jo vedeli zapeti. Originala pesmi, ki mi ga je poklonil Jože Novak, žal, nimam v Ljubljani. Zdi se mi, da je Novakov original vseboval več kitic nego jih ima zapis pri dr. Žontarju in v drugi zapovrstnosti. Eno kitico izmed onih, o katerih se mi zdi, da so bile v Novakovem originalu, a jih nisem našel v dr. Žontarjevem zapisu (Mladika 1940), namreč kitico o kolarju Čižmeku, navajam tu:

Ledernati firtuh tepo
je po bedrah Čižmeka,
on pa je z veseljem teko,
saj plačilo čaka ga — od prangerja.

Glede tega, ali se besedilo v mojem originalu sklada z onim pri dr. Žontarju, sedaj ne morem soditi.

Tak je bil dogodek s podsredčkim prangerjem in nič drugačen. Opirajoč se na izjave mnogih udeležencev, zlasti pa oprt na izjavo rajnkega Jožeta Novaka, torej lahko sklenem: 1. Šempetrani niso l. 1882. odnesli sramotilnega stebra iz Podsrede zato, ker so menili, da se morejo s tem polastiti pravice sodstva (pravi dr. Josip Žontar), temveč, ker so hoteli ponagajati Srejanom, ki so bili silno ponosni na trške pravice. Tih, skrit povzročitelj »ugrabitve« podsredčkega prangerja je bil šempeterski zdravnik Lukežič, ki je kot izobraženec gotovo vedel, da pravice sodstva, katerih tedaj tudi Srejan niso več imeli, ne morejo biti vezane na posest sramotilnega kamna in da se istih, ako bi še obstojale, ne da prenesti s tatvino prangerja. Ne trdim, da niso nekateri od udeležencev tega dogodka res mislili, da je z odvzetjem prangerja možno doseči trške pravice, poudarjam pa, da so ti bili le orodje zdravnika Lukežiča in njegove družbe.

2. Šempetrani niso postavili prangerja, ki so ga pripeljali iz Podsrede, na domačem trgu (prim. dr. Jos. Žontar), temveč so ga imeli skritega v kleti posestnika in slikarja Dekortija v Sv. Petru. Ako bi bili Šempetrani smatrali, da so s prangerjem res pridobili trške pravice, bi ga bili brezdvomno postavili na domačem trgu, saj časa za to so imeli dovolj.

3. Pranger ni bil predmet dolgotrajnega prepira med Podsredo in Sv. Petrom pod Sv. gorami, kakor to navaja Sergij Vilfan (Narodopisje Slovencev I. del, Ljubljana 1944), temveč sta obe občini kljub nagajivosti nekaterih neukročenih šempetranov živeli v dobrem sožitju in prijateljstvu. Spor zaradi ugrabitve je trajal le nekoliko časa in ga po l. 1882. ni več bilo. Fantovski prepiri in pretepi v poznejših letih med Srejan in Šempetrani niso imeli izvora v sporu za pranger.

4. Kunšperžani (Kunšperk je vas v občini Sv. Peter pod Sv. gorami) so že imeli nekoč trg in s tem trške pravice, starejše od podsredčkega prangerja, ki datira iz leta 1667. Da je bil v Kunšperku trg, je dokaz pritožba kunšperških tržanov na kralja l. 1575. zoper Gašperja Stubenbergerja, ki jim je po sili odstranil tedenske sejme (listina v štajerskem deželnem arhivu). Trg Leskovec, ki bi naj stal pod kunšperškim gradom in ki ga v povesti »Pranger« (Slovenski gospodar 1918) omenja Januš Golec, dasiravno se pri tem sklicuje na ljudsko pripovedovanje, — ni nikoli obstojal. Leskovec je bila vas, ki je sedaj nazvana Sv. Peter. Naj omenim, da je oblast po zadnji svetovni vojni namignila občini Sv. Peter pod Sv. gorami, da je lahko povzdignjena v trg in da se je vse takse in stroške za to zavezal nositi Amerikanec-Šempetran John Kramer, a občinski odbor je v svoji seji predlog o povišanju v trg s o g l a s n o o d k l o n i l.